

toegekend, waarbij ook een nauw verband met de humoraalpathologie bestond. Het slothoofdstuk, dat je zo treurig maakt als een paard in de regen, bespreekt de verwondingen die paarden in de strijd konden oplopen, en hoe daarmee in de legers van de achttiende en negentiende eeuw werd omgegaan. Een bibliografie en personenregister completeren het geheel.

BERT THEUNISSEN, UNIVERSITEIT UTRECHT

Nieuwste geschiedenis

Jong, Alpita de, *Knooppunt Halbertsma. Joast Hiddes Halbertsma (1789-1869) en andere Europese geleerden over het Fries en andere talen, over wetenschap en over de samenleving* (Dissertatie Universiteit van Amsterdam 2009; Hilversum: Verloren, 2009, 480 blz., ISBN 978 90 8704 134 2).

Zonder twijfel de meest bestudeerde Friese geleerde uit de negentiende eeuw is Joast Hiddes Halbertsma, bakkerszoon uit Grouw, student theologie in Amsterdam, en doopsgezind predikant, respectievelijk te Bolsward (1814-1821) en Deventer (1821-1859). Zijn belang reikt echter ver over de theologische grenzen heen. In 1933 verscheen al eens een dissertatie over Halbertsma, en zijn honderdjarige sterfjaar werd aangegrepen voor een dikke bundel opstellen over hem en een dito bundel gevuld met tot dan toe ongepubliceerd werk van zijn hand. Werde de waarde van Halbertsma's werk en gedachtegoed tot voor kort vooral gezien op het gebied van de Friese taal en cultuur, sinds een jaar of tien is een kentering in die positionering gekomen en wordt er aandacht gevraagd voor zijn rol in het nationale discours. De studie van De Jong, die ze als proefschrift met succes verdedigde aan de Universiteit van Amsterdam, voegt aan die herwaardering een nieuwe dimensie toe en plaatst Halbertsma's werk en acties in een Europees kader.

Aanvankelijk begonnen als een onderzoek naar Halbertsma's aandeel in de internationale dynamiek achter de negentiende-eeuwse Friese cultuurbeweging, verlegde De Jong het perspectief naar de plaats van Halbertsma en het Fries in de internationale discussie over de rol van taal, taalverwantschap en taalstudie op regionaal, nationaal en internationaal niveau en de implicaties daarvan voor maatschappelijke en politieke denkbeelden. Juist Halbertsma leent zich uitermate goed voor zo'n benadering, gezien zijn grote internationale oriëntatie, zoals die blijkt uit zijn correspondentie, zijn lidmaatschappen van talloze geleerde genootschappen in binnen- en buitenland en zijn reizen naar diverse delen van Europa. Het tijdperk dat De Jongs studie bestrijkt kenmerkt zich door allerlei ingrijpende ontwikkelingen, zowel politiek, maatschappelijk, als wetenschappelijk. Napoleon en het congres van Wenen brachten een ommekeer in de kaart van Europa met allerlei consequenties voor het ontstaan van nationale identiteiten. De Franse Revolutie en haar ideeën hadden een verschuiving teweeg gebracht in het maatschappelijk bestel ten gunste van de burgerlijke middenklasse, en de Romantiek met haar aandacht voor het volkseigene eiste een nadrukkelijke studie op voor volkstalen en volkscultuur, en dat in historisch-diachronisch perspectief. Het was de tijd waarin de ontwikkeling van klankwetten leidde tot de ontdekking van de Indo-Europese taalfamilie in het algemeen, en, van belang voor deze studie, van de onderlinge relatie van de Germaanse talen in het bijzonder. De plaats van het Fries werd in de internationale discussie dikwijls aan de orde gesteld, niet alleen in Nederland, maar ook in Scandinavië, de Duitse landen, Brittannië en zelfs Italië. Een van de bijzonderheden, en daarmee ongrijpbaarheden, van het Fries was immers dat het gesproken werd in de provincie Friesland van de Nederlandse Republiek, het Duitse hertogdom Hannover en de Deense hertogdommen van Sleeswijk en Holstein.

De Jong zet haar studie breed op in drie delen. Ze begint met een bespreking van de studie van

het Fries in diverse geleerde centra in de achttiende eeuw tot 1815, toen de eerste tekstedities van het middeleeuwse Fries (Oud-Fries) verschenen. Deze tekstedities waren aanvankelijk opgezet voor een ander doel (nu eens juridisch, dan weer politiek-propagandistisch) dan waarvoor de vroeg negentiende-eeuwse taalgeleerden deze gingen gebruiken. In het tweede deel valt de nadruk op de intellectuele ontwikkeling van Halbertsma en zijn visie op taal en cultuur in het jonge koninkrijk. De Jong laat zien dat Halbertsma's bemoeienissen met het Fries, zowel in zijn geleerde opstellen als in zijn literaire werken, evenzeer bedoeld waren om mee te bouwen aan een Nederlandse cultuur dan alleen aan een engere, Friese. In deel drie werpt De Jong verrassend nieuw licht op de aard, inhoud en waarde van Halbertsma's correspondentie met Duitse, Deense, Engelse en Italiaanse geleerden. Halbertsma was een man met een groot gevoel van eigenwaarde en deinsde er niet voor terug zijn standpunten scherp te markeren en te verdedigen tegenover anderen. Zijn correspondentie met Jacob Grimm, zo laat De Jong zien, is daar een mooi voorbeeld van. Aan de ene kant bewonderde Halbertsma de nieuwe vorm van historische taalkunde die Grimm ontwikkelde, maar was ook huiverig voor het absolute ervan. Hij achtte Grimm hoog in zijn cultuur-historische publicaties, maar zag daarachter ook de politieke agenda van een groot-Duitsland dat een gevaar kon betekenen voor Nederland. Deze agenda leidde inderdaad tot de Duits-Deense oorlog van 1848 tot 1851, waarbij Pruisen Holstein en een groot deel van Sleeswijk annexeerde.

De politieke achtergrond van het wetenschappelijk bedrijf komt ook naar voren in Halbertsma's correspondentie met Deense geleerden. Vakinhoudelijk blijken zijn Deense correspondenten nauwelijks invloed op Halbertsma's denken te hebben uitgeoefend. Rasmus Rask, de grootste onder hen en onder meer auteur van een *Frisisk Sproglære* die ook in het Nederlands en het Duits vertaald werd, was hem veel te taalkundig. De Jongs discussie van

Halbertsma's Engelse correspondenten spitst zich toe op Joseph Bosworth, aanvankelijk predikant van de Engelse gemeenten in Rotterdam en Amsterdam, en later hoogleraar Oud-Engels in Cambridge. De Jong laat zien hoe Bosworth nog gevangen zat in het voor-wetenschappelijk denken over taal (de talen waren ontstaan als gevolg van de 'Babylonische spraakverwarring' tijdens de bouw van de Toren van Babel; Genesis 11) en de slag naar de nieuw historische taalkunde, zoals ontwikkeld in Duitsland, niet meer kon of wilde maken. Halbertsma's correspondenten in Italië zaten weer met andere problemen: aan de ene kant knelde de Rooms-Katholieke Kerk, die de publicatie van de door Carlo Castiglioni nieuw ontdekte Gotische bijbelfragmenten tegenwerkte omdat het een Bijbelvertaling in de volkstaal betrof; aan de andere kant koesterde een culturele adellijke elite ouderwetse ideeën over taal die bestormd werden door jonge geleerden uit de burgerij, zoals Bernardino Biondelli. Bovendien spelen ook hier op de achtergrond weer politieke spanningen een rol: de Oostenrijkse aanwezigheid in Noord-Italië en de *Risorgimento*.

Met haar boek heeft De Jong niet alleen veel nieuw licht weten te werpen op de persoon van Halbertsma, maar hem nadrukkelijk geplaatst in de wetenschappelijke en politieke Europese context. Wie hem al meende te kennen, leert een nieuwe en complexere Halbertsma te zien. Dat is de winst van dit boek. Een minpuntje is wel dat de auteur erg breedspakig is en dol op vooruitblikken en deelconclusies, die soms nogal herhaalderig zijn. Wat dat betreft is het betoog te veel een proefschrift gebleven en had De Jong het mes vaker mogen hanteren. Jammer ook dat er geen zaakregister is opgesteld. Het boek is echter verrijkt, en dat is een bonus, met de opname van enkele nieuw-ontdekte brieven van Halbertsma.

Groot, Klaartje, *Geliefd en gevreesd. Duits toneel in Nederland rond 1800* (Dissertatie Groningen 2010; Hilversum: Verloren, 2010, 325 blz., ISBN 978 90 8704 203 5).

Het zelfbewustzijn waarmee in de negentiende eeuw in nagenoeg alle landen in Europa 'de' nationale geschiedenis van de literatuur werd geschreven, bestaat vandaag niet meer. Toch is literatuurgeschiedenis in haar hele spectrum van doorgedreven onderzoek naar literaire teksten en culturen tot en met reflecties over historiografische discours nog steeds een levendig onderzoeksveld. Focus en vraagstelling zijn echter sterk veranderd. Honderd jaar geleden waren literatuurhistorici gedreven om de oorsprong en vooral de eigenheid van een nationale literatuur te traceren en poogden zij binnen een meer of minder uitgesproken teleologisch denkkader een duidelijke canon en genealogie vast te leggen.

Vandaag bestaat er in het erg gediversifieerde onderzoeksveld vooral consensus over het feit dat een veelheid van factoren die literatuur en haar geschiedenis kenmerken. Zo wordt geschiedenis van de literatuur opnieuw bekeken, bijvoorbeeld, met de wetenschap dat de definitie van literatuur die we vandaag over het algemeen hanteren, zoals Jonathan Culler opmerkt in *Literary Theory: A Very Short Introduction* (1997), amper tweehonderd jaar oud is. Of men neemt in ogenschouw dat auteurschap in de loop van duizenden jaren schriftcultuur heel wisselende dingen inhield, dat originaliteit niet altijd een toetssteen voor kwaliteit was, dat succes geen zekerheid op historische overlevering bood, dat ook vóór Jane Austen er vrouwelijke auteurs bestonden, dat literatuur nooit aan nationale grenzen halt hield. Dat laatste is een vrij pertinente vaststelling. Maar toch blijkt dat die bij historisch onderzoek naar de literatuur van een land of taalgebied weinig in rekening gebracht wordt. Het 'transnationale' karakter van literatuur is geen gangbaar criterium in historische syntheses en vormt eerder een eigen onderzoeksdomein binnen de vergelijkende literatuurwetenschap.

In haar proefschrift *Geliefd en gevreesd. Duits toneel in Nederland rond 1800* overstijgt Klaartje Groot tot op zekere hoogte deze structuur. De focus van het literatuuronderzoek wordt hier verschoven van de – gangbare – kroniek van het Nederlandse drama in de late Verlichting naar de literaire cultuur in Nederland in die periode, waarin, zo toont Groot aan, het Duitse theater indrukwekkend present was. Alleen al de cijfers die hier worden aangegeven laten weinig twijfel aan dit feit: ruim zeshonderd Duitse toneelstukken werden in de periode tussen 1760 en 1840 naar het Nederlands vertaald. Al laat het bronnenmateriaal van schouwburgen en diverse archieven niet altijd toe precies te zien wie er in de zaal zat en hoe gereageerd werd, de lijst van vertalingen spreekt boekdelen over welk toneel het Nederlandse publiek – in hoofdzaak het Amsterdamse – prefereerde rond 1800. Niet de auteurs en stukken van eigen bodem trokken het grote publiek aan, maar het Duitse theater, dat vanaf het midden van de achttiende eeuw een snelle moderniserende en op alle vlakken – literair, theoretisch en technisch – het Franse classicistische theater van de Europese top verdrong.

Groot brengt in haar onderzoek naar het Duitse toneel in Nederland op het einde van de Verlichting een aantal interessante aspecten aan die in de 'klassieke' geschiedschrijving vaak onderbelicht blijven. Eerst en vooral is er de vaststelling hoe sterk het Duitse theater de Nederlandse bühne domineerde terwijl de Republiek 'een rijke, nationale toneeltraditie [kende]' (77) die zich niet *sui generis* verder ontwikkelde, maar door de brede receptie van een nieuw buitenlands genre beïnvloed werd. Al is rechtstreekse causaliteit tussen de aanwezigheid van Duitse stukken in Nederland en de eigen Nederlandse theaterproductie en -theorie vaak niet letterlijk te bewijzen – bijvoorbeeld door verwijzingen naar namen –, toch lijkt het niet meer dan plausibel dat het fenomeen van het Duitse theater sporen achterliet in de geschiedenis van het Nederlandse drama. Een ander interessant